

ΣΩΤΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

*Μιλώντας
με την Αλίκη
για τη φιλοσοφία
και
το νόημα της ζωής*

«Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου».

Εκδόσεις Πατάκη – Σειρά «Μιλώντας για...»
Σώτη Τριανταφύλλου, *Μιλώντας με την Αλίκη για τη φιλοσοφία
και το νόημα της ζωής*
Υπεύθυνος έκδοσης Άγγελος Κοκολάκης
Διορθώσεις Σταύρος Παπακυρίτσης
Σελιδοποίηση Παναγιώτης Βογιατζάκης
Φιλμ-μοντάζ Κέντρο Γρήγορης Εκτύπωσης
Copyright © Σώτη Τριανταφύλλου και Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ
(Εκδόσεις Πατάκη), Αθήνα, 2011
Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2012
KET 7732 ΚΕΠ 991/12
ISBN 978-960-16-4432-5

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΙΝΘΟΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	11
Στην αρχή, λίγη ιστορία	13
Και τώρα λίγη φιλοσοφία	48
Τι είναι η αγάπη;	51
Ζητήματα αντικειμενικά και ζητήματα γούστου	57
Ποιος είναι ο σκοπός της τέχνης;	61
Υπάρχει διαφορά μεταξύ υγείας και ομορφιάς;	65
Γύρω από την αλήθεια.....	70
Λέγοντας ψέματα	76
Έχουν απάντηση όλες οι ερωτήσεις;	82
Πρέπει να δεχόμαστε την πραγματικότητα;	87
Τι είναι οι διακρίσεις;	95
Σκυλίσια ζωή	100
Ποιος θα φροντίσει το περιβάλλον;	104
Τι θα γινόταν αν δεν υπήρχε κυβέρνηση;	109
Γύρω από τη θρησκεία	121
Ποιο είναι το νόημα της ζωής;.....	125

Ο εαυτός μας	134
Είμαι ο ίδιος άνθρωπος που ήμουν;	140
Είμαι ελεύθερος;	151
Πώς πρέπει να ζούμε;	159
Είναι η γνώση η μεγαλύτερη αρετή;	171
Σκέφτονται οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές;	178
Πώς είναι «να είσαι κάποιος άλλος»;	185
Κι αν το αύριο δεν έρθει;	193
Είναι αληθινός ο κόσμος γύρω μας;	203
Υπάρχει μια αρχή στο σύμπαν;	212
Επιστήμη και ψευτοεπιστήμη	233
Είναι λοιπόν ο φυσικός κόσμος ένα «ατύχημα»;	241
Είναι λογική η θρησκευτική πίστη;	258
Τι είναι καλύτερο για μένα;	270
Λίγα λόγια για την ψυχανάλυση, το υποσυνείδητο και την ατομική ευθύνη	275
Τελικά, ποιο είναι το νόημα της ζωής;	285
Μαζί ή μόνοι;	301
Γίνεται ο κόσμος καλύτερος;	309
Ευρετήριο	321
Για να μάθουμε περισσότερα	325
Ευχαριστίες	327

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αποφάσισα να γράψω αυτό το βιβλίο όταν η Αλίκη, η κόρη μιας αγαπημένης μου φίλης, έγινε δεκατεσσάρων ετών. Ήθελα να συμβάλω με όποιον τρόπο μπορούσα στην ευτυχία της σ' αυτή τη Χώρα των Θαυμάτων που είναι ο κόσμος. Η ιδέα πήρε συγκεκριμένο σχήμα όταν διάβασα τα σχολικά εγχειρίδια της φιλοσοφίας που διδάσκονται στη β' τάξη του γενικού λυκείου: μου φάνηκαν εξαιρετικά καλογραμμένα και βαθυστόχαστα αλλά δυσνόητα για τα παιδιά. Νομίζω μάλιστα ότι, αν ένας φοιτητής της φιλοσοφικής σχολής κατέχει το περιεχόμενο αυτών των βιβλίων καθώς και το πλήθος των φιλοσοφικών, λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών αναφορών τους, μπορεί να πάρει το πτυχίο του. Η ύλη της φιλοσοφίας στο λύκειο καταδεικνύει υπερβολικές προσδοκίες και εγγυάται την απογοήτευση τόσο των μαθητών –που βρίσκουν τη φιλοσοφία απρόσιτη– όσο και των καθηγητών που καλούνται να τη διδάξουν μέσα σε ελάχιστο διδακτικό χρόνο.

Πιστεύω ότι πρέπει να αρχίσουμε από διαφορετική αφετηρία και να ακούσουμε τα ερωτήματα που θέτουν οι έφηβοι: τι είναι η φύση; τι είναι η ανθρώπινη κοινωνία, η ελευθερία, η δικαιοσύνη, η λογική; Ύστερα, να προσπαθήσουμε να απαντήσουμε, τοποθετώντας τη φιλοσοφία σ' ένα πλαίσιο γενικών γνώσεων και λαμβάνοντας υπόψη την ανυπομονησία που αποτελεί γνώρισμα της εφηβικής ηλικίας. Δεν αμφιβάλλω καθόλου ότι οι σημερινοί έφηβοι είναι πολύ εξυπνότεροι και πληροφορημένοι από εμάς όταν ήμασταν έφηβοι στη δεκαετία του 1970. Ο κόσμος προχωρεί με μεγάλες δρασκελιές παρά τις αναταράξεις και τα πωγυρίσματα· το ανθρώπινο είδος ψηλώνει, ομορφαίνει και μαθαίνει όλο και περισσότερα πράγματα με ευκολότερο τρόπο. Παρ' όλα αυτά, τα σχολικά βιβλία είναι αποθαρρυντικά για τα περισσότερα παιδιά (και, συχνά, για τους περισσότερους δασκάλους). Καθώς λοιπόν η Αλίκη πλησιάζει πια την ηλικία των δεκαπέντε, αποφάσισα να γράψω γι' αυτήν, και για τα άλλα όμορφα, έξυπνα και χαριτωμένα δεκαπεντάχρονα, ένα βιβλίο με ερωτήσεις τις οποίες μπορούμε να σκεφτούμε και να συζητήσουμε, καθώς και με κάποιες εξίσου συζητήσιμες απαντήσεις γύρω από τη φιλοσοφία, γύρω από τα μεγάλα προβλήματα της εποχής μας και του ανθρώπου γενικότερα. Αυτό το βιβλίο απευθύνεται λοιπόν στους πολύ νέους και, γιατί όχι, σ' εμάς τους όχι-και-τόσο νέους που συχνά νομίζουμε ότι τα ξέρουμε όλα ενώ δεν ξέρουμε τίποτα. Είναι η πρώτη φορά που επιχειρώ να γράψω κάτι που έχει, ας πούμε, παιδαγωγικό χαρακτήρα: ίσως επικράτησε, πρόσκαιρα, ένα παλιό γονίδιο που περιπλανάται μέσα μου εδώ και δεκαετίες· κατάγομαι από μια μακρά σειρά δασκάλων, καθηγητών και ιερωμένων. Ίσως έτσι εξηγούνται όλα.

ΣΤΗΝ ΑΡΧΗ, ΛΙΓΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΛΙΚΗ: Γιατί χρειάζεται να μάθουμε τι είναι η φιλοσοφία;

Σ.Τ.: Για να μάθουμε να σκεφτόμαστε ώστε να αντιμετωπίζουμε με σοφία τα προβλήματα της ζωής. Η σοφία είναι μια από τις προϋποθέσεις της ευτυχίας. Όλοι θέλουμε να είμαστε ευτυχισμένοι... κι όλοι προσπαθούμε... συχνά όμως μας λείπουν τα εργαλεία.

ΑΛΙΚΗ: Ναι, εντάξει, αλλά τι είναι η φιλοσοφία;

Σ.Τ.: Φιλοσοφία είναι ο κλάδος της έρευνας και της γνώσης που ασχολείται με ερωτήματα, προβλήματα ή απορίες που μπορούμε να ονομάσουμε οριακά, θεμελιώδη ή έσχατα.

ΑΛΙΚΗ: Βαριές έννοιες... Ποια είναι αυτά τα ερωτήματα;

Σ.Τ.: Είναι όσα αφορούν την ύπαρξη του ανθρώπου, τη νόηση, την αξία που έχει η ζωή, τη γλώσσα, τη λογική.

ΑΛΙΚΗ: Και σε τι ξεχωρίζει από άλλους τρόπους αντιμετώπισης αυτών των προβλημάτων; Από τη θρησκεία για παράδειγμα; Και η θρησκεία δίνει απαντήσεις.

Σ.Τ.: Η φιλοσοφία προσπαθεί να τα προσεγγίσει με τη λογική, όχι με την πίστη. Η λέξη φιλοσοφία προέρχεται από το αρχαίο ελληνικό φιλείν (αγαπώ) και τη λέξη σοφία, δηλαδή αγάπη για τη σοφία. Η φιλοσοφία αναζητεί απαντήσεις σε ερωτήματα που ίσως ξεπερνούν τις ανθρώπινες γνωστικές δυνατότητες, βοηθώντας στη διερεύνηση των ορίων της ανθρώπινης σκέψης, ακόμα και όταν ο προβληματισμός δεν φτάνει σε κάποιο συγκεκριμένο και αδιάσειστο αποτέλεσμα.

ΑΛΙΚΗ: Δηλαδή η φιλοσοφία ρωτάει πράγματα αλλά δεν απαντάει στα σίγουρα.

Σ.Τ.: Θα μπορούσαμε να πούμε ότι φιλοσοφία είναι σκέψη πάνω στην ίδια τη σκέψη και στις δυνατότητες της σκέψης.

ΑΛΙΚΗ: Ένας τρόπος να σκεφτόμαστε.

Σ.Τ.: Ένας τρόπος να σκεφτόμαστε αναζητώντας τις αιτίες των πραγμάτων. Ένας άλλος τρόπος είναι τα μαθη-

Υπάρχει ουσιώδης διαφορά ανάμεσα στη θρησκεία και τη φιλοσοφία. Ο όρος θρησκεία ή «πίστη», ή «σύστημα πίστης», σημαίνει τη συμφωνία μιας ομάδας ανθρώπων στην ύπαρξη μιας υπερφυσικής δύναμης, στην ύπαρξη του ιερού ή του θείου, του «θεϊκού» δηλαδή. Η συμφωνία στο ότι υπάρχει μια υπερφυσική δύναμη συνδυάζεται με κάποιες ηθικές αρχές, κάποιες αξίες και κάποιες τελετουργίες.

ματικά, η φυσική... Όμως υπάρχει μια σημαντική διαφορά: η φιλοσοφία ασχολείται με τη σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο και τη θέση του μέσα σ' αυτόν.

ΑΛΙΚΗ: Το ίδιο και η αστρονομία.

Σ.Τ.: Ναι, αλλά η φιλοσοφία δεν αναλύει μόνο την πραγματικότητα και τον κόσμο που αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας, αλλά διατυπώνει προτάσεις για τη βελτίωση του ανθρώπου και της ανθρώπινης κοινωνίας.

ΑΛΙΚΗ: Είναι αλήθεια ότι η φιλοσοφία γεννήθηκε στην αρχαία Ελλάδα;

Σ.Τ.: Η φιλοσοφία προέρχεται από κάμποσες πηγές, χώρες και γλώσσες. Είναι αλήθεια ότι οι Έλληνες έβγαλαν τον δυτικό κόσμο από το σκοτάδι της τυφλής πίστης και της μυθολογίας. Ωστόσο, ο ελληνικός πολιτισμός αναπτύχθηκε παραλλήλως με άλλους: οι Αιγύπτιοι είχαν κλίση στα μαθηματικά, στην αστρονομία, στην ιατρική. Οι Ασσύριοι και γενικότερα οι κάτοικοι της Μεσοποταμίας –που σήμερα είναι κομμάτι του Ιράκ, της Τουρκίας και της Συρίας– είχαν κλίση στην αναζήτηση ενός ανώτερου όντος... η αντίληψή τους ήταν μοιρολατρική. Ξέρεις τι ονομάζουμε μοιρολατρία... είναι μια λέξη που χρησιμοποιούμε στην καθημερινότητα.

ΑΛΙΚΗ: Οι μοιρολάτρες πιστεύουν ότι για όσα μας συμβαίνουν, καλά ή άσχημα, ευθύνονται οι θεοί, ότι το έχουν αποφασίσει ανώτερες δυνάμεις. Αυτό όμως το πιστεύουν πολλοί άνθρωποι, όχι μόνο οι Ασσύριοι...

Σ.Τ.: Σε κάθε μέρος του κόσμου κάτι αναπτύχθηκε περισσότερο από κάτι άλλο. Στη Μεσοποταμία, εκτός από

την κλίση προς τη μοιρολατρία, οι άνθρωποι είχαν κλίση και στη νομική επιστήμη...

ΑΛΙΚΗ: Αυτό που μας λένε, ότι εμείς οι Έλληνες δώσαμε τα φώτα του πολιτισμού, είναι αλήθεια;

Σ.Τ.: Οι φιλόσοφοι της αρχαίας Ελλάδας έκαναν τα ερωτήματα του ανθρώπου –ποιος είμαι, από πού έρχομαι, πώς πρέπει να ζήσω, τι είναι το Καλό, τι είναι το Κακό, τι είναι το Ωραίο– μια ολόκληρη «επιστήμη». Πράγματι, η αρχαία ελληνική φιλοσοφία είναι η βάση του δυτικού πολιτισμού. Οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι συνετέλεσαν στην εξέλιξη της ανθρώπινης σκέψης, αλλά κυρίως της σκέψης στη Δύση.

ΑΛΙΚΗ: Έχω ακούσει ότι υπήρχαν μεγάλοι Κινέζοι φιλόσοφοι.

Σ.Τ.: Πράγματι. Για παράδειγμα, περίπου την ίδια εποχή με τους δικούς μας προσωκρατικούς φιλοσόφους –με τον Θαλή, τον Ηράκλειτο, τον Πυθαγόρα– στην Κίνα έζησε ο Κομφούκιος. Η σκέψη του επηρέασε τον πολιτισμό της Ασίας.

ΑΛΙΚΗ: Δηλαδή οι φιλόσοφοι επηρεάζουν τον πολιτισμό;

Σ.Τ.: Για να απαντήσουμε σ' αυτό πρέπει πρώτα να δώσουμε έναν πιο αναλυτικό ορισμό της φιλοσοφίας.

ΑΛΙΚΗ: Ε, άντε δώσε, καθυστερείς. Τι είναι λοιπόν η φιλοσοφία;

Σ.Τ.: Η φιλοσοφία είναι μια δεξαμενή γνώσεων, σκέψεων, ερωτημάτων από την οποία ξεπηδούν όλες οι επιστήμες. Οι θετικές επιστήμες –τα μαθηματικά, η φυσική, η χημεία, η ιατρική, η φαρμακολογία, η αστρονομία– και οι μεταγε-

νέστερες θεωρητικές επιστήμες, όπως είναι η ψυχολογία, η κοινωνιολογία και η ανθρωπολογία, προέκυψαν από τον φιλοσοφικό στοχασμό.

ΑΛΙΚΗ: Ποιες σκέψεις θεωρούμε ότι είναι «φιλοσοφικές»; Δεν είναι όλες οι σκέψεις φιλοσοφικές.

Σ.Τ.: Ας πούμε: Γιατί υπάρχει ο κόσμος; Δημιούργησε κάποιος τον κόσμο ή δημιουργήθηκε μοναχός του; Πώς μπορώ να γνωρίσω τον κόσμο; Ακόμα και η πιο απλή καθημερινή σκέψη βασίζεται σε κάποιο φιλοσοφικό ερώτημα. Για παράδειγμα, όταν ετοιμάζομαι να βγω και αναρωτιέμαι τι να φορέσω, στην πραγματικότητα αναρωτιέμαι για το ποια θέλω να είναι η εικόνα μου, καθώς και για το πώς αισθάνομαι εκείνη τη στιγμή για τον εαυτό μου.

ΑΛΙΚΗ: Λες: «Πώς μπορώ να γνωρίσω τον κόσμο» – σιγά τη φιλοσοφική ερώτηση! Γνωρίζω τον κόσμο κάνοντας ταξίδια.

Σ.Τ.: Εντάξει, αλλά στη φιλοσοφία μιλάμε για τη «φύση» του κόσμου. Για τη θέση του ανθρώπου μέσα σ' αυτόν, για το «γιατί» και το «πώς» υπάρχει. Για το αν είναι ελεύθερος να επιλέξει ό,τι θέλει και για το αν μπορεί να ξεχωρίσει το Καλό από το Κακό.

ΑΛΙΚΗ: Και δεν απαντάει ο καθένας με τον τρόπο του; Δεν μπορούμε να πούμε ό,τι θέλουμε;

Σ.Τ.: Όχι ακριβώς. Παρ' όλο το εύρος της έννοιας της φιλοσοφίας και των διαφορετικών αντιλήψεων, η φιλοσοφία, όπως είπαμε, είναι, θα λέγαμε, μια «επιστήμη», αν και όχι «θετική επιστήμη» όπως είναι η φυσική. Επομένως, η μέθοδος ενός στοχασμού ώστε αυτός να ονομαστεί φιλοσοφικός πρέπει να τηρεί συγκεκριμένα επιστημονικά κριτή-

ρια και να περνά από κάποια στάδια. Αυτά τα στάδια είναι η παρατήρηση, η υπόθεση, το πείραμα, η απόδειξη και η επανάληψη. Ο φιλοσοφικός στοχασμός πρέπει να περιλαμβάνει επιστημονική αποδεικτική διαδικασία.

ΑΛΙΚΗ: Τι σημαίνει «αποδεικτική διαδικασία»;

Σ.Τ.: Θυμήσου τι κάνετε στο μάθημα των μαθηματικών. Στα μαθηματικά, απόδειξη είναι μια πειστική παρουσίαση ότι κάποια μαθηματική πρόταση είναι ορθή μέσα στα πλαίσια του πεδίου των μαθηματικών. Στα μαθηματικά, η απόδειξη παράγεται «αναγωγικά», με τη λογική – όχι εμπειρικά.

ΑΛΙΚΗ: Στα μαθηματικά δεν κάνουμε πειράματα. Στη φυσική και στη χημεία κάνουμε...

Σ.Τ.: Ακριβώς. Στα μαθηματικά κάνουμε κάτι άλλο: μετατρέπουμε μια έκφραση σε γενικότερη μορφή – σε μορφή απλούστερη αλλά ισοδύναμη. Τι θέλω να πω μ' αυτό: η απόδειξη πρέπει να δείχνει ότι μια πρόταση είναι αληθινή για όλες τις περιπτώσεις όπου εφαρμόζεται – χωρίς καμιά εξαίρεση. Μια πρόταση χωρίς απόδειξη για την οποία πιστεύεται ή υπάρχουν σοβαρές υποψίες ότι ισχύει, την ονομάζουμε εικασία.

ΑΛΙΚΗ: Ωχ, τώρα μπλέξαμε με τα μαθηματικά. Να κάνουμε άλλο βιβλίο για τα μαθηματικά.

Σ.Τ.: Επιστρέφω στη φιλοσοφία. Χρησιμοποιούμε λοιπόν τη λογική για να εξάγουμε συμπεράσματα. Η διαφορά από τα μαθηματικά είναι ότι χρησιμοποιούμε τη φυσική γλώσσα – δηλαδή τις λέξεις, όχι τους αριθμούς και τα σχήματα – με αποτέλεσμα να υπάρχει πάντα κάποια αμφισημία... Για παράδειγμα, μπορούμε να πούμε το εξής παράλογο: Ο

αστυνομικός είναι όργανο. Το μπουζούκι είναι όργανο. Άρα ο αστυνομικός είναι μπουζούκι!

ΑΛΙΚΗ: Επειδή η λέξη «όργανο» έχει πολλές έννοιες.

Σ.Τ.: Επειδή υπάρχει λογικό σφάλμα. Εξίσου παράλογο θα ήταν και το «το βιολί είναι όργανο, το μπουζούκι είναι όργανο, άρα το βιολί είναι μπουζούκι».

ΑΛΙΚΗ: Πάντως αυτός ο παραλογισμός έχει σχέση και με τη γλώσσα, με τη χρήση των λέξεων.

Σ.Τ.: Κυρίως έχει σχέση με το πώς εξάγουμε ή δεν εξάγουμε λογικά συμπεράσματα. Πράγματι όμως σχετίζεται και με τη γλώσσα. Η φιλοσοφία της γλώσσας ερευνά την καταγωγή και τη χρήση της γλώσσας και αναρωτιέται πώς και γιατί χρησιμοποιούμε τις λέξεις. Η φιλοσοφία της γλώσσας είναι κλάδος της φιλοσοφίας.

ΑΛΙΚΗ: Δηλαδή η φιλοσοφία είναι μια επιστήμη, όπως είναι επιστήμη η ιατρική που χωρίζεται σε ειδικότητες: την παιδιατρική, τη χειρουργική...

Σ.Τ.: Κάπως έτσι, ναι. Και χωρίζεται σε «ειδικότητες» ας πούμε. Μια από τις ειδικότητες της φιλοσοφίας είναι η ηθική.

ΑΛΙΚΗ: Ασχολείται με το Καλό και το Κακό.

Σ.Τ.: Και κάτι περισσότερο. Ηθική ονομάζεται ο τομέας της φιλοσοφίας που διερευνά ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος να ζει ο άνθρωπος, καθώς και αν μια τέτοια ερώτηση μπορεί πράγματι να απαντηθεί.

ΑΛΙΚΗ: Επειδή δεν συμφωνούμε όλοι στο τι είναι «Καλό» και τι «Κακό».

Σ.Τ.: Και γι' αυτό, αλλά και διότι δεν μπορούμε να ακολουθούμε απαραβίαστους κανόνες. Για παράδειγμα, το να λέμε ψέματα είναι «κακό». Δες όμως μια περίπτωση όπου είναι «καλό»: έστω ότι ζούμε στην εποχή του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, όταν οι ναζί κυνηγούσαν τους Εβραίους και τους έστελναν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης για να τους εξοντώσουν. Κρύβω λοιπόν έναν Εβραίο στο σπίτι μου για να τον σώσω. Έρχεται η Γκεστάπο – η αστυνομία των ναζί – και με ρωτάει: «Μήπως κρύβεις Εβραίους στο σπίτι σου;». Τότε πρέπει να πω ψέματα, δεν πρέπει; Πρέπει.

ΑΛΙΚΗ: Διότι υπάρχει κάτι σημαντικότερο από το να πεις αλήθεια. Η ζωή του κρυμμένου ανθρώπου.

Σ.Τ.: Ακριβώς. Αλλά δεν είναι πάντοτε τόσο σοβαρό το διακύβευμα: μερικές φορές λέμε ψέματα και για λιγότερο σημαντικούς λόγους. Από ευγένεια, για παράδειγμα...

ΑΛΙΚΗ: Ποιον άλλο κλάδο της φιλοσοφίας έχουμε;

Σ.Τ.: Ένας άλλος κλάδος είναι η αισθητική, που σχολείται με την ομορφιά, αλλά όχι μόνο με την ομορφιά του ανθρώπου. Αισθητική είναι ο τομέας που ασχολείται με τη μελέτη και αντίληψη της ομορφιάς, της τέχνης, του γούστου. Δηλαδή με το τι είναι ωραίο, τι είναι άσχημο, τι είναι αρμονικό, τι δυσαρμονικό. Με την «πρόσληψη» του Ωραίου από τον άνθρωπο.

ΑΛΙΚΗ: Τι θα πει αρμονικό και δυσαρμονικό;

Σ.Τ.: Υπάρχει ωραία μουσική όπως υπάρχει και ο ήχος του κομπρεσέρ... Ακόμα και για την «ωραία» μουσική διακρίνουμε διαφορετικές εκτιμήσεις. Σε κάποιον αρέσει

το ροκ, σε άλλον η όπερα... Και πάλι υπάρχουν διακρίσεις: σε κάποιον αρέσει ένας ροκ καλλιτέχνης αλλά δεν αρέσει ένας άλλος, ή του αρέσει μια όπερα ενώ βρίσκει μιαν άλλη κατώτερη.

ΑΛΙΚΗ: Ο καθένας έχει τη γνώμη του.

Σ.Τ.: Ο καθένας έχει τη γνώμη του και την ελευθερία να την εκφράζει. Ωστόσο, όσο πιο καλλιεργημένοι είμαστε τόσο αναζητούμε ωραιότερα πράγματα.

ΑΛΙΚΗ: Και ποιος αποφασίζει τι είναι «ωραιότερο»;

Σ.Τ.: Κανείς δεν αποφασίζει. Η φιλοσοφία, η αισθητική, μας βοηθάει να κρίνουμε με βάση τη δική μας προσωπικότητα. Θυμάμαι συχνά πως, όταν ήμουν δεκατριών ετών, πήγα με τους γονείς μου σ' ένα μουσείο στο Μόναχο. Εκεί είδα υπέροχους πίνακες ζωγραφικής που με συγκίνησαν πολύ – μου άρεσαν όλοι, ή σχεδόν όλοι. Όταν όμως έφτασα μπροστά σ' έναν πίνακα του Καντίνσκι, μου φάνηκε υπερβολικά ωραίος! Ήθελα να αγκαλιάσω τον πίνακα και να τον πάρω μαζί μου στο σπίτι! Εκείνη την εποχή, ανακάλυψα το «ωραίο» σε πολλές ανθρώπινες δραστηριότητες.

ΑΛΙΚΗ: Στη μουσική;

Σ.Τ.: Στη μουσική μεταξύ άλλων. Με έναν ανεξήγητο τρόπο, μερικά ροκ κομμάτια με συγκινούσαν πολύ ενώ άλλα μου φαίνονταν σαχλά ή θορυβώδη.

ΑΛΙΚΗ: Ναι, αλλά δεν συμφωνούν όλοι στο ποιο είναι σαχλό και ποιο δεν είναι.

Σ.Τ.: Είναι δύσκολο να συμφωνήσουμε όλοι πάνω σε κάτι. Συχνά έχουν δίκιο οι πλειοψηφίες. Εξίσου συχνά έχουν δίκιο οι μειοψηφίες. Παλιά οι άνθρωποι πίστευαν ότι η Γη

είναι επίπεδη. Ο αστρονόμος Πτολεμαίος (100-178 μ.Χ.) ήταν ο μόνος που διαφωνούσε – και είχε δίκιο! Υπάρχει τελικά ένας πυρήνας ιδεών και προτιμήσεων στον οποίο συναντιόμαστε όλοι. Είναι φιλοσοφικά άτοπο να πει κανείς «δεν μ' αρέσει η μουσική του Μότσαρτ» – μπορεί να πει «δεν την ξέρω», ή «εγώ ακούω περισσότερο Μπαχ». Αλλά δεν μπορεί να πει «ο Σάκης Ρουβάς είναι καλύτερος μουσικός από τον Μότσαρτ». Αυτά τα δύο πράγματα δεν συγκρίνονται. Δεν μπορείς να πεις «δεν μ' αρέσει το Παρίσι» – μπορείς να πεις «προτιμώ τον τρόπο ζωής στο Λονδίνο» ή «προτιμώ την αρχιτεκτονική του Λονδίνου», αλλά δεν μπορείς να πεις ότι το Παρίσι είναι μια «άσχημη» πόλη.

ΑΛΙΚΗ: Γιατί;

Σ.Τ.: Διότι δεν μπορείς να το αποδείξεις. Μπορείς να μιλήσεις μόνο για τη δική σου εμπειρία από το Παρίσι. Να πεις δηλαδή «Όταν το επισκέφτηκα πέρασα άσχημα: αρρώστησα, έχασα το πορτοφόλι μου, είχε κακοκαιρία...». Να αναφερθείς σε κάτι προσωπικό. Όμως, η «ασχήμια» του Παρισιού δεν αποδεικνύεται εύκολα – ή δεν αποδεικνύεται καθόλου.

ΑΛΙΚΗ: Καλά, ας το δεχτώ προς το παρόν... Έχουμε λοιπόν και λέμε: ηθική, αισθητική... Τι άλλο;

Σ.Τ.: Γνωσιολογία. Έτσι ονομάζεται ο κλάδος που διερευνά τα όρια, την προέλευση και την ποιότητα της ανθρωπίνης γνώσης.

ΑΛΙΚΗ: Δηλαδή πόσα πράγματα χωράει το μυαλό μας;

Σ.Τ.: Μπορείς να το πεις κι έτσι.

ΑΛΙΚΗ: Μα, δεν είναι όλοι οι άνθρωποι ίδιοι. Άλλος μαθαίνει γρήγορα, άλλος αργά. Άλλος είναι έξυπνος, άλλος

είναι χαζός. Υπάρχουν και μερικοί που κάνουν τους έξυπνους ενώ είναι χαζοί.

Σ.Τ.: Και μερικοί που κάνουν τους χαζούς ενώ είναι έξυπνοι. Η γνωσιολογία ερευνά πώς λειτουργεί ο εγκέφαλός μας και τι μπορεί να συλλάβει – όχι τι συλλαμβάνει τελικά... Ποιες είναι οι δυνατότητές του.

ΑΛΙΚΗ: Άλλος κλάδος υπάρχει;

Σ.Τ.: Η μεταφυσική.

ΑΛΙΚΗ: «Μετά τη φυσική»; Τι θα πει «μετά τη φυσική»;

Σ.Τ.: Μεταφυσική είναι ο τομέας που ασχολείται με όσα δεν μας αποκαλύπτει η εμπειρία.

ΑΛΙΚΗ: Δηλαδή με παράξενα φαινόμενα; Σαν τους βρικόλακες; Σαν αυτά που βλέπουμε σε ταινίες επιστημονικής φαντασίας;

Σ.Τ.: Και ναι και όχι. Για να το πούμε με λίγα λόγια: η μεταφυσική ερευνά τη φύση της πραγματικότητας, τη σχέση μεταξύ του νου και του σώματος, του γεγονότος και της αιτίας.

ΑΛΙΚΗ: Όταν λες «γεγονός και αιτία» εννοείς κάτι σαν «ποιος έφτιαξε τον κόσμο»; Ποια είναι η αιτία που έγινε ο άνθρωπος;

Σ.Τ.: Και αυτό. Θα λέγαμε όμως ότι η μεταφυσική προσπαθεί να ερμηνεύσει τη φύση της πραγματικότητας και τη θέση του ανθρώπου στο Σύμπαν.

ΑΛΙΚΗ: Μα «μεταφυσικά» είναι τα πνεύματα, οι μάγισσες, οι βρικόλακες, τα ζόμπι, τα φαντάσματα...

Σ.Τ.: Πράγματι συχνά ονομάζουμε «μεταφυσικά» όσα μας φαίνονται αλλόκοτα – αυτά που βλέπεις σε ταινίες

του Χάρι Πότερ και στη σειρά «Twilight». Όταν όμως αναφερόμαστε στη φιλοσοφία, η μεταφυσική είναι κάτι διαφορετικό. Είναι ο κλάδος της φιλοσοφίας που προσπαθεί να ερμηνεύσει τη φύση της πραγματικότητας του όντος και του κόσμου. Το όνομά της οφείλεται στο έργο «Μετά τα φυσικά» του Αριστοτέλη. Η μεταφυσική θέτει ερωτήματα όπως «υπάρχει ο κόσμος πέρα από τον νου μας;». Ο μεταφυσικός φιλόσοφος προσπαθεί να διερευνήσει τα «νοητικά μοντέλα» μέσω των οποίων οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο, την ύπαρξη, την έννοια του σκοπού, τις ιδιότητες των πραγμάτων, τον χώρο, τον χρόνο, τη σχέση μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος.

ΑΛΙΚΗ: Δηλαδή θέτει και επιστημονικά ερωτήματα.

Σ.Τ.: Πριν από την ανάπτυξη της σύγχρονης επιστήμης, οι επιστημονικές ερωτήσεις ετίθεντο ως τμήμα της μεταφυσικής, που ονομαζόταν «φυσική φιλοσοφία». Η επιστημονική επανάσταση –που εκτυλίχθηκε από την Αναγέννηση– μετέτρεψε τη φυσική φιλοσοφία σε εμπειρική και πειραματική δραστηριότητα, διαφορετική από την υπόλοιπη φιλοσοφία. Στα τέλη του 18ου αιώνα, η «φυσική φιλοσοφία» άρχισε να ονομάζεται «επιστήμη» για να διαχωριστεί από τη φιλοσοφία.

ΑΛΙΚΗ: Η μεταφυσική είναι λοιπόν ο φιλοσοφικός τομέας που εξετάζει ζητήματα πέρα από τον φυσικό κόσμο.

Σ.Τ.: Να ένα απλούστατο παράδειγμα: ο μεταφυσικός φιλόσοφος αναρωτιέται «βλέπει η Αλίκη και η Σώτη το ίδιο μπλε;». Βλέπουν και οι δυο τους το ίδιο όταν λένε «μπλε χρώμα»;

ΑΛΙΚΗ: Αλλόκοτο!

Σ.Τ.: Η επιστημολογία, ένας άλλος κλάδος της φιλοσοφίας, είναι λιγότερο αλλόκοτος.

ΑΛΙΚΗ: Ασχολείται με τις επιστήμες.

Σ.Τ.: Επιστημολογία ονομάζεται ο τομέας που ασχολείται με το τι είναι η γνώση, καθώς και με το αν η γνώση είναι δυνατή.

ΑΛΙΚΗ: Ε, πώς δεν είναι! Μαθαίνουμε ένα σωρό πράγματα.

Σ.Τ.: Ενώ άλλα δεν μπορούμε να τα συλλάβουμε...

ΑΛΙΚΗ: Σαν τι;

Σ.Τ.: Σαν, για παράδειγμα, το μέγεθος του Σύμπαντος...

ΑΛΙΚΗ: Ή, τι υπήρχε πριν από τη δημιουργία του Σύμπαντος...

Σ.Τ.: Ναι, όλα αυτά μπορούμε να πούμε ότι ξεπερνούν τις γνώσεις και τη φαντασία μας.

ΑΛΙΚΗ: Άλλος κλάδος της φιλοσοφίας;

Σ.Τ.: Ένας άλλος κλάδος είναι η πολιτική φιλοσοφία. Δηλαδή η μελέτη των θεσμών διακυβέρνησης και των σχέσεων των ατόμων –των πολιτών– με την κοινότητα και το κράτος. Η πολιτική φιλοσοφία θέτει ερωτήματα για τη δικαιοσύνη, τον νόμο, την περιουσία, καθώς και για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των πολιτών. Η πολιτική φιλοσοφία και η ηθική συνεργάζονται διότι στρέφονται γύρω από το ερώτημα του τι είναι Καλό και πώς πρέπει να ζουν οι άνθρωποι για να προοδεύσει η ανθρώπινη κοινωνία.

ΑΛΙΚΗ: Έχει προοδεύσει η ανθρώπινη κοινωνία;

Σ.Τ.: Φυσικά. Πριν από δυο τρεις αιώνες οι πολίτες, αντί

να πάνε σινεμά ή θέατρο, πήγαιναν στις πλατείες και έβλεπαν αποκεφαλισμούς και απαγχονισμούς. Η εκτέλεση των συμπολιτών τους ήταν θέαμα. Σήμερα αυτό είναι αδιανόητο.

ΑΛΙΚΗ: Έχω ακούσει ότι σε μερικές χώρες γίνονται λιθοβολισμοί.

Σ.Τ.: Δεν βρίσκονται όλες οι κοινωνίες στο ίδιο σημείο προόδου. Γι' αυτό, μιλώντας για τη φιλοσοφία, αναφερόμαστε κυρίως στη δυτική φιλοσοφία που έχει εμπνεύσει τη δημοκρατία.

ΑΛΙΚΗ: Κι επειδή δεν έχεις ιδέα από ανατολικές φιλοσοφίες.

Σ.Τ.: Και γι' αυτό, ναι. Προχωρώ λοιπόν στον επόμενο κλάδο της φιλοσοφίας, τη λογική – από την ελληνική λέξη «λόγος». Λογική είναι η ικανότητα και η διαδικασία μέσω της οποίας οι άνθρωποι κάνουν σύνθετες σκέψεις και αφηρημένους συλλογισμούς. Η λογική περιλαμβάνει τη δυνατότητά μας για λογικό συλλογισμό καθώς και την ικανότητα να διεξάγουμε έρευνα, να λύνουμε προβλήματα, να εκτιμάμε, να ασκούμε κριτική, να αποφασίζουμε τι θα πράξουμε και να κατανοούμε τον εαυτό μας, τους άλλους ανθρώπους και τον κόσμο.

ΑΛΙΚΗ: Το αντίθετο της λογικής είναι το παράλογο;

Σ.Τ.: Περίμενε. Σου δίνω ένα παράδειγμα. Αν πούμε «το χώμα είναι βρεγμένο, άρα έβρεξε», ο συλλογισμός μοιάζει σωστός. Αλλά μπορεί και να μην είναι: το χώμα μπορεί να είναι βρεγμένο επειδή πέρασε το καθαριστικό όχημα του δήμου και το έβρεξε. Υπάρχουν δηλαδή κι άλλα ενδεχόμενα...

ΑΛΙΚΗ: Μπορεί κάποιος να το πότισε με το λάστιχο.

Σ.Τ.: Μπορεί, ναι... Η «επαγωγική λογική» που χρησιμοποιούμε, όχι μόνο στα μαθηματικά, αλλά, χωρίς να το συνειδητοποιούμε, και στην καθημερινότητά μας, είναι η λειτουργία του ανθρώπινου νου κατά την οποία οι προτάσεις (εικασίες ή υποθέσεις) ενός επιχειρήματος υποστηρίζουν το συμπέρασμα αλλά δεν το κατοχυρώνουν.

ΑΛΙΚΗ: Δεν καταλαβαίνω τίποτα.

Σ.Τ.: Χρησιμοποιούμε την επαγωγή για να φτιάξουμε γενικές προτάσεις από ειδικές. Ένα παράδειγμα: λέω «αν βάλω το χέρι μου στη φωτιά θα καεί». Από αυτή την παρατήρηση μπορώ να συμπεράνω κάτι γενικό: «Η φωτιά καίει τα χέρια όλων των ανθρώπων».

ΑΛΙΚΗ: Εκτός αν έχουν υπερφυσικές ιδιότητες.

Σ.Τ.: Ή αν φορούν ειδικά γάντια. Όπως, όταν μιλάμε για το βρεγμένο χώμα και συμπεραίνουμε ότι έβρεξε, πρέπει να προσδιορίζουμε ότι το χώμα δεν είναι στεγασμένο, ότι δεν βρίσκεται κάτω από κάποιο πυκνόφυλλο δέντρο...

ΑΛΙΚΗ: Ε, σ' αυτή την περίπτωση, ακόμα κι αν βρέξει, το χώμα παραμένει στεγνό.

Σ.Τ.: Ένα ακόμη παράδειγμα για να δεις πώς μπορούμε να κάνουμε λάθος στη διαδικασία της σκέψης. Αν πάμε από το μερικό στο γενικό ίσως υπάρχει κάτι «παράλογο». Αν πω: Όλα τα κορίτσια που έχω γνωρίσει με το όνομα «Αλίκη» είναι όμορφα.

ΑΛΙΚΗ: Πόσες Αλίκες ξέρεις;

Σ.Τ.: Πέντε έξι...

ΑΛΙΚΗ: Πέντε έξι;;;;

Σ.Τ.: Αν λοιπόν συμπεράνω, παρ' ότι ξέρω κάμποσες Αλίκες, ότι όλες οι Αλίκες του κόσμου είναι όμορφες, λέω κάτι παράλογο.

ΑΛΙΚΗ: Επειδή ξέρεις πέντε έξι κι όχι όλες τις Αλίκες.

Σ.Τ.: Γι' αυτό σίγουρα. Αλλά και διότι καταλαβαίνουμε, μιλώντας, ότι τίποτα δεν αποδεικνύει πως το όνομα Αλίκη εγγυάται την ομορφιά. Επιστρέφω στο παράδειγμα με το βρεγμένο χώμα. «Όταν έχει βρέξει, τότε το χώμα είναι βρεγμένο»: αυτή είναι σωστή πρόταση. Το αντίστροφο, δηλαδή «Το χώμα είναι βρεγμένο, άρα έβρεξε» δεν είναι λογικά έγκυρη πρόταση.

ΑΛΙΚΗ: Αυτά τα είπαν πρώτοι οι αρχαίοι Έλληνες;

Σ.Τ.: Μάλλον. Τα επεξεργάστηκαν όμως ακόμα περισσότερο οι φιλόσοφοι από την Αναγέννηση και μετά. Θα μιλήσουμε λίγο αργότερα για την Αναγέννηση. Εξάλλου, η αρχαία ελληνική φιλοσοφία δεν είναι ένα και μοναδικό πράγμα.

ΑΛΙΚΗ: Ναι, αλλά όλοι οι φιλόσοφοι ήθελαν να κατανοήσουν το Σύμπαν...

Σ.Τ.: Και να βάλουν το μυαλό μας να σκεφτεί πέρα από τους μύθους, τη μαγεία και τη θρησκεία.

ΑΛΙΚΗ: Ποιος είναι ο πρώτος φιλόσοφος;

Σ.Τ.: Συμβατικά μιλώντας θεωρούμε «πρώτους φιλοσόφους» τους προσωκρατικούς που αναφέραμε και οι οποίοι έζησαν από τον 7ο αιώνα π.Χ. μέχρι την εποχή του Σωκράτη, δηλαδή γύρω στο 400 π.Χ.: ο Θαλής, ο Ηράκλειτος, ο Ζήνων ο Ελεάτης, ο Πυθαγόρας... Για να καταλάβουμε πώς εξελίχθηκε η σκέψη από τον 7ο αιώνα π.Χ.

μέχρι σήμερα χωρίζουμε τη φιλοσοφία σε ιστορικές περιόδους.

ΑΛΙΚΗ: Στο σχολείο μάθαμε για τους επτά σοφούς της αρχαίας Ελλάδας.

Σ.Τ.: Οι σοφοί δεν ήταν επτά, ήταν πολύ περισσότεροι.

ΑΛΙΚΗ: Και τι έλεγαν αυτοί;

Σ.Τ.: Έλεγαν ότι πρέπει να ερευνήσουμε από πού ερχόμαστε και τι είμαστε. Ότι δεν αρκεί να εμπιστευόμαστε την παράδοση, τους μύθους, τη μαγεία... Άρχισαν λοιπόν να αναρωτιούνται γύρω από τη γένεση του κόσμου: τα ερωτήματά τους και οι διαφορετικές απαντήσεις που έδωσαν ονομάστηκαν κοσμογονία και κοσμολογία.

ΑΛΙΚΗ: Η κοσμολογία δεν είναι κάτι σαν την αστρονομία;

Σ.Τ.: Και ναι και όχι. Η κοσμογονία και η κοσμολογία μελετούν το πώς και το γιατί δημιουργήθηκε το Σύμπαν, το πώς λειτουργεί κι από τι είναι φτιαγμένο. Ρωτούν επίσης: Πότε δημιουργήθηκε; Υπήρχε κάτι πριν από αυτό; Θα καταστραφεί κάποτε; Όπως ξέρεις από το σχολείο, οι αρχαίοι άνθρωποι –όχι μόνον οι Έλληνες– έφτιαξαν μύθους για να εξηγήσουν τα μυστήρια του Σύμπαντος. Οι αρχαίοι Έλληνες πίστευαν ότι ο Δίας ρίχνει τον κεραυνό όταν τσαντίζεται... Για να εξηγήσουν την ύπαρξη της Γης και του Ουρανού σκάρωσαν έναν θεότρελο μύθο: ο Ηρακλής γέννησε ένα τεράστιο αυγό που έσκασε στα δύο δημιουργώντας τη Γη και τον Ουρανό...

ΑΛΙΚΗ: Χαζομάρα μού φαίνεται... Τελικά, οι αρχαίοι δεν ήταν και τόσο έξυπνοι.

Σ.Τ.: Δεν είχαν στη διάθεσή τους την τεράστια δεξαμενή γνώσεων που έχουμε εμείς. Κατά κάποιον τρόπο η δεξαμενή ήταν άδεια: τη γέμισαν σιγά σιγά με γνώσεις που αποκτούσαν από τη σκέψη και την εμπειρία.

ΑΛΙΚΗ: Ποιος έβαλε τις πρώτες γνώσεις στη δεξαμενή;

Σ.Τ.: Είναι δύσκολο να απαντήσει κανείς με ακρίβεια. Όπως είπαμε, οι φιλόσοφοι πριν από τον Σωκράτη άρχισαν να αποσυνδέουν την ανθρώπινη σκέψη από τη μυθολογία. Άρχισαν να σκέφτονται, ας πούμε, «επιστημονικά», με βάση τη λογική, όχι τη φαντασία. Και αναρωτιούνταν: Ποιες είναι οι δυνατότητες της ανθρώπινης σκέψης; Ποια είναι τα όριά της;

ΑΛΙΚΗ: Αυτοί οι σοφοί ήταν μια παρέα; Πού έμεναν;

Σ.Τ.: Μιλάμε για τον 7ο, τον 6ο και τον 5ο αιώνα π.Χ. Τότε, ο ελλαδικός χώρος, δηλαδή οι περιοχές όπου μιλούσαν αρχαία ελληνικά, εκτεινόταν σε όλη την ανατολική Μεσόγειο. Για παράδειγμα, ο Θαλής καταγόταν από τη Μίλητο της Μικράς Ασίας, όπως και ο Αναξίμανδρος και ο Αναξίμενης... Ο Πυθαγόρας καταγόταν από τη Σάμο... Ο Ηράκλειτος από την Έφεσο... Ο Παρμενίδης από την Ελέα της Κάτω Ιταλίας...

ΑΛΙΚΗ: Εντάξει – αλλά συναντιούνταν;

Σ.Τ.: Οι ιδέες διαδίδονταν στον ελληνόφωνο κόσμο. Οι φιλόσοφοι είχαν μαθητές και οι μαθητές αποκτούσαν άλλους μαθητές. Ο Παρμενίδης γεννήθηκε σ' ένα περιβάλλον που είχε επηρεαστεί από τις ιδέες του Πυθαγόρα. Αργότερα, ο Ζήνων έγινε ο αγαπημένος μαθητής του Παρμενίδη.

ΑΛΙΚΗ: Και ποιες ήταν αυτές οι ιδέες;

Σ.Τ.: Ο καθέννας έριξε τις δικές του ιδέες και γνώσεις στη δεξαμενή. Ο Θαλής ανακάλυψε, μεταξύ άλλων, ότι η σελήνη δεν έχει δικό της φως, ότι είναι ετερόφωτη. Επίσης, ανακάλυψε τον ηλεκτρισμό και τον μαγνητισμό.

ΑΛΙΚΗ: Αυτά όμως είναι αστρονομία και φυσική. Δεν είναι φιλοσοφία.

Σ.Τ.: Ο Θαλής, όπως όλοι οι φιλόσοφοι, στηρίχτηκε στις επιστημονικές γνώσεις –στην αστρονομία, τη φυσική, τη χημεία– για να διατυπώσει τις φιλοσοφικές του ιδέες. Πρέπει να κάνουμε διάκριση μεταξύ των επιστημονικών ερωτημάτων και των φιλοσοφικών ερωτημάτων.

ΑΛΙΚΗ: «Υπάρχει ζωή στον πλανήτη Άρη;» είναι ένα επιστημονικό ερώτημα. «Ποιο είναι το νόημα της ζωής;» είναι ένα φιλοσοφικό ερώτημα.

Σ.Τ.: Μπράβο. Ο Θαλής λοιπόν στηρίχτηκε στην επιστήμη για να διατυπώσει φιλοσοφικά ερωτήματα και να δώσει απαντήσεις. Κατέληξε ότι τα φαινόμενα του κόσμου οφείλονται σε μία και μοναδική ενιαία αρχή. Κι ότι στον κόσμο η ύλη και η ενέργεια είναι ενωμένες.

ΑΛΙΚΗ: Δεν καταλαβαίνω τίποτα.

Σ.Τ.: Αν επιστρέψουμε στο ερώτημα «τι είναι η φιλοσοφία;» θα καταλάβουμε περισσότερα. Ο φιλόσοφος ρωτάει: «Ποιος είμαι; Από πού έρχομαι; Πού πηγαίνω; Αυτά που βλέπω ολόγυρά μου είναι άραγε αληθινά; Υπάρχει αντικειμενική πραγματικότητα; Υπάρχει κάποια πραγματικότητα που δεν μπορώ να συλλάβω με τις αισθήσεις μου;».

ΑΛΙΚΗ: Δηλαδή φαντάσματα και τέτοια;

Σ.Τ.: Μερικοί από τους αρχαίους φιλοσόφους, όπως ο Πρωταγόρας (490-420 π.Χ.), λένε: «Η γνώση δεν προσδιορίζεται αντικειμενικά – αποκτάμε τη γνώση με τις αισθήσεις μας».

ΑΛΙΚΗ: Άρα, αφού τα φαντάσματα δεν τα βλέπουμε, δεν υπάρχουν φαντάσματα!

Σ.Τ.: Μερικοί άνθρωποι πιστεύουν ότι βλέπουν φαντάσματα. Είναι αυθαίρετο να λέμε «ό,τι δεν βλέπω δεν υπάρχει!». Για παράδειγμα, δεν βλέπουμε τα νετρόνια –επειδή είναι πολύ μικρά– όπως δεν βλέπουμε το πλήθος των μακρινών αστεριών ακριβώς επειδή βρίσκονται σε πολύ μεγάλη απόσταση...

ΑΛΙΚΗ: Δεν βλέπουμε τον Θεό αλλά πολλοί άνθρωποι πιστεύουν ότι υπάρχει.

Σ.Τ.: Ο Πρωταγόρας είχε αμφιβολίες για το αν υπάρχουν θεοί. Θυμάσαι βέβαια ότι οι αρχαίοι Έλληνες δεν πίστευαν σε ένα Θεό αλλά σε πολλούς. Έριξε λοιπόν στη δεξαμενή της γνώσης την αμφιβολία.

ΑΛΙΚΗ: Από πού έχουμε μάθει τι πίστευε και έλεγε ο κάθε αρχαίος φιλόσοφος;

Σ.Τ.: Πολλά έργα χάθηκαν – όπως, για παράδειγμα, εκείνα του προσωκρατικού φιλόσοφου Δημόκριτου. Άλλα όμως διασώθηκαν μέσω μεταγενέστερων συγγραφέων που παρέθεταν αποσπάσματα ή έκαναν σχόλια και παραφράσεις. Πολλά έργα, ευτυχώς για μας, πέρασαν από γενιά σε γενιά περίπου όπως περνάνε τα βιβλία στον σύγχρονο κόσμο.

ΑΛΙΚΗ: Ήταν γραμμένα σε πέτρες; Τόσοι τόμοι –χιλιά-

δες τόμοι με μαθηματικά, με αστρονομία, με φιλοσοφία—
ήταν γραμμένα σε πέτρες;

Σ.Τ.: Όχι, δεν ήταν γραμμένα σε πέτρες! Το υλικό των βιβλίων ήταν τα φύλλα του παπύρου. Ο πάπυρος έφτανε στο εμπόριο με τη μορφή ρολών που τυλίγονταν σ' ένα ξύλινο κοντάρι. Ένας από τους μεγαλύτερους παπύρους που σώζονται περιείχε, όταν ήταν ακέραιος, ολόκληρο το «Συμπόσιο» του Πλάτωνα και υπολογίζεται ότι είχε μήκος 6,5 μέτρα περίπου. Οι φιλόσοφοι έγραφαν με καλάμι, δεν σκάλιζαν πέτρες!

ΑΛΙΚΗ: Κι έριχναν τους παπύρους στη δεξαμενή των γνώσεων... Πω, πω...

Σ.Τ.: Ύστερα λοιπόν, κι αφού είχαν προοδεύσει οι επιστήμες, οι τέχνες και οι ιδέες γύρω από την καταγωγή και τον τρόπο λειτουργίας του κόσμου, γεννήθηκε στην Αθήνα ο Σωκράτης.

ΑΛΙΚΗ: Αυτός ήταν διάνοια; Τα σκέφτηκε όλα μοναχός του; Ή είχε δασκάλους και παρέες όπως οι υπόλοιποι φιλόσοφοι;

Σ.Τ.: Δεν υπάρχει άνθρωπος που να μην εμπνέεται από άλλους ανθρώπους, από το παρελθόν κι από το περιβάλλον του. Δεν μπορούμε να απομονώνουμε τους φιλοσόφους και τα φιλοσοφικά συστήματα και να τα μελετάμε σαν να αναπτύσσονται σε κενό. Ο Σωκράτης μεγάλωσε στην Αθήνα σε μια ενδιαφέρουσα εποχή· εξάλλου, σε νεαρή ηλικία γνώρισε τον Αρχέλαο, έναν Αθηναίο φιλόσοφο που πίστευε ότι η ζωή πρωτοεμφανίστηκε στη λάσπη. Χωρίς να το συνειδητοποιεί καλά καλά, ο Αρχέλαος διατύπωσε μια μεγάλη επιστημονική αλήθεια.

ΑΛΙΚΗ: Τι; Η ζωή εμφανίστηκε στη λάσπη;

Σ.Τ.: Περίπου. Επανέρχομαι στον Σωκράτη. Όταν ήμουν στην ηλικία σου μου άρεσε ένα ροκ συγκρότημα που το έλεγαν «Socrates Drank the Conium». Θαύμαζα πολύ αυτούς τους ροκάδες και το ότι αναδείκνυαν μέσα από το όνομά τους τον μεγάλο σοφό. Στον Σωκράτη οφείλουμε μια μεγάλη πρόοδο στην ανθρώπινη σκέψη και ηθική.

ΑΛΙΚΗ: Ο Σωκράτης ήταν ο μεγαλύτερος σοφός, όλοι το ξέρουμε.

Σ.Τ.: Κάτι παραπάνω απ' αυτό. Ο Σωκράτης, όπως και

ο Πυθαγόρας, δεν άφησε γραπτά αλλά δημιούργησε ένα ολόκληρο σύστημα σκέψης, συλλογισμού.

ΑΛΙΚΗ: Ήταν προφορικός τύπος... Συνδιαλεγόταν με τους μαθητές του χρησιμοποιώντας τη διαλεκτική μέθοδο, τη μαιευτική.

Σ.Τ.: Ναι. Όσα γνωρίζουμε για τον Σωκράτη προέρχονται απ' όσα έγραψαν αυτοί οι μαθητές, καθώς και ορισμένοι συγγραφείς που μελέτησαν την προσωπικότητά του. Σύμφωνα με τον Σωκράτη, λοιπόν, ο Θεός δεν φιλοσοφεί: κατέχει ήδη τη σοφία... Φιλοσοφεί όμως ο άνθρωπος εφόσον η ύπαρξή του είναι πεπερασμένη.

ΑΛΙΚΗ: Δηλαδή ο Σωκράτης πίστευε στον Θεό...

Σ.Τ.: Με τον τρόπο του. Δεν λάτρευε εικόνες και αγάλματα...

ΑΛΙΚΗ: Τι έλεγε λοιπόν ο Σωκράτης;

Σ.Τ.: Στην εποχή του, η φιλοσοφία στράφηκε περισσότερο προς τον άνθρωπο και την αρετή του, στο πώς δηλαδή μπορούμε –και οφείλουμε– να είμαστε καλοί.

ΑΛΙΚΗ: Πριν από τον Σωκράτη με τι ασχολούνταν η φιλοσοφία;

Σ.Τ.: Όπως είπαμε, ασχολούνταν κυρίως με τη φύση... Ο Σωκράτης άρχισε να μελετάει την ανθρώπινη ψυχή.

ΑΛΙΚΗ: Ήταν δηλαδή και ψυχολόγος.

Σ.Τ.: Μπορείς να το πεις κι έτσι. Ο Σωκράτης έψαχνε την «ουσία» του ανθρώπου και το πώς θα βελτιώσει την ψυχή του. Συζητούσε με τους μαθητές του με σκοπό να αναδείξει την αλήθεια μέσα από τον διάλογο. Η μέθοδός του οδηγούσε τους ανθρώπους στο να βρίσκουν μόνοι τους

αυτή την αλήθεια: αυτή είναι η ουσία της μαιευτικής. Στην ιστορία της φιλοσοφίας, λέμε ότι ο Σωκράτης κατέβασε τη φιλοσοφία από τα άστρα στη Γη: χάρη σ' αυτόν οι φιλόσοφοι έπαψαν να ασχολούνται με τα φυσικά φαινόμενα· άρχισαν να ασχολούνται με τον άνθρωπο και την κοινωνία του.

ΑΛΙΚΗ: Δηλαδή, ο Σωκράτης έκανε, κατά κάποιον τρόπο, τον κάθε άνθρωπο φιλόσοφο. Δεν ήταν επιστήμονας για να ρίξει μια καινούρια ανακάλυψη στη δεξαμενή της γνώσης... Τι έριξε στη δεξαμενή της γνώσης;

Σ.Τ.: Έναν καινούριο τρόπο για να βλέπουμε τον κόσμο και τον εαυτό μας. Κι όπως είπαμε, έναν καινούριο τρόπο για να σκεφτόμαστε λογικά. Ο Σωκράτης προτρέπει τον άνθρωπο να γνωρίσει τον εαυτό του, ενώ διαπιστώνει το άπειρο της ανθρώπινης άγνοιας. Επίσης, σε ορισμένες διατυπώσεις του θυμίζει τον Χριστό της Καινής Διαθήκης: λέει, για παράδειγμα, ότι κανείς άνθρωπος δεν είναι κακός επειδή θέλει να είναι κακός. «Ουδείς εκών κακός» σημαίνει ότι κανείς μας δεν πράττει το κακό με τη θέλησή του, υπό την έννοια ότι κανείς δεν πράττει το κακό ξέροντας ότι πράττει το κακό. Αν, κατά τον Σωκράτη κάνουμε κάτι κακό, είναι διότι εκείνη τη στιγμή πιστεύουμε πως κάνουμε κάτι καλό. Πώς λοιπόν κάποιος μπορεί να σταματήσει να κάνει το κακό; Τι είναι αυτό που θα τον οδηγήσει στην επιλογή του καλού; Ο Σωκράτης υποστήριζε ότι μόνο με τη γνώση του πραγματικά καλού και του πραγματικά κακού (μια άποψη που συνδέεται με την ιδέα της ύπαρξης μιας αντικειμενικής αλήθειας) μπορούμε να αποφεύγουμε το κακό αναγνωρίζοντας τη γνώση αυτή ως αρετή.

ΑΛΙΚΗ: Ε, τώρα μη μου πεις ότι κάποιος που σκοτώνει έναν άλλο δεν ξέρει ότι κάνει κακό!